

K pojmu občanskoprávní povinnosti

О понятии гражданско-правовой обязанности

Zum Pflichtbegriff im Zivilrecht

MARTA KNAPPOVA

1. Společenský charakter povinnosti

Povinnost vůbec, a tím tedy i povinnost právní, je – jak se pokusíme podrobněji vyložit a zdůvodnit dále – vztah, který se uskutečňuje ve společenské nadstavbě. Je to vztah, jehož realizace prochází lidským vědomím a vůlí, a to jak vědomím a vůlí individuální (subjektivní povinnost, mající nejčastěji formu povinnosti jako součásti *určitého* právního vztahu), tak společenským vědomím, resp. společenskou vůlí (povinnost jako součást normy objektivního práva).

Jakožto vztah uskutečňující se ve společenské nadstavbě je povinnost nutně odrazem (zpravidla nikoli přímým, nýbrž všelijak zprostředkovaným) něčeho, co se děje v ekonomické základně společnosti, a je také všeobecně (v konečné instanci, jak se vyjadřovali klasikové marxismu-leninismu) určována, to znamená determinována materiálními vztahy společnosti.

Obě tyto stránky spolu souvisí a pro vědecké poznání povinnosti je třeba věnovat pozornost oběma. Nelze je ovšem směšovat a nelze nevidět, že při výzkumu *právní* povinnosti je vlastním předmětem poznání povinnost jako součást právní nadstavby. Ujasnění ekonomických faktorů, které povinnosti daly vznik a všeobecně ji determinují, je toliko východiskem tohoto poznání. A tímto východiskem tu bude započato.

Povinnost (jakákoli, tedy i právní) je myslitelná toliko ve společenském soužití lidí. Izolovaný jedinec nemůže mít žádnou povinnost, stejně jako nemůže mít žádné právo. Povinnost se nemůže realizovat vůči přírodě,¹⁾ nýbrž vždy jen vůči jinému člověku a v jistém vztahu ke společnosti.

¹⁾ Povinnosti, které zákonodárství o ochraně přírody ukládá lidem ve vztahu k přírodě, nejsou samozřejmě povinnosti člověka k přírodě, nýbrž i to jsou povinnosti člověka k lidem.

Ekonomický základ povinnosti spatřujeme v *potřebě*.²⁾ Potřeba je objektivní stav, který se promítá do stavů subjektivních, tj. do subjektivní potřeby, chtění, žádosti, zájmu. Základem povinnosti je nepochybně objektivní potřeba. Bylo však řečeno, že povinnost je myslitelná jen ve společnosti, nikoli u izolovaného jedince. I izolovaný jedinec však má objektivní životní potřeby. (Říkáme „*má*“, u vědomí toho, že v současném světě izolování, zcela bez kontaktu se společností lidskou žijící jedinci neexistují a asi existovat nebudou. Jde nám tu však o logickou argumentaci, ve které je třeba izolovaným individuem operovat.) Izolovaný jedinec tedy má potřeby, ale nemá povinnosti. Z toho vyplývá, že ekonomickým základem povinnosti je potřeba člověka žijícího ve společnosti. Tím samotným je řečeno, že je to individuální potřeba, která je vždy nějakým způsobem vázána na potřebu společenskou.

Otázkou potřeb (i zájmů) se v naší literatuře podrobněji zabývá O. Šik v práci *Ekonomika, zájmy, politika*.³⁾ Pokud jde o vymezení pojmů „*potřeba*“ a „*zájem*“ nepřináší ovšem Šik vlastní řešení, nýbrž sleduje názory sovětských psychologů. Na této cestě ho sledovat nebudeme, a to jednak proto, že se domníváme, že potřeby a zájmy jako společenské faktory lze těžko chápat jen psychologicky či převážně psychologicky, a jednak proto, že nás názory sovětských autorů, jichž se Šik přidržuje, málo přesvědčují. Tak např. velmi pochybujeme o tom, že by potřebu jako sociální faktor bylo možno definovat jako nedostatek něčeho, že by tedy např. potřeba výživy jako společenská potřeba (ale i jako potřeba individuální) předpokládala nedostatek prostředků výživy a přestala *objektivně* existovat, jestliže a pokud je nasycena). Také velice pochybujeme o tom, že takto potřebu jakožto faktor sociální chápali klasikové marxismu-leninismu, kteří pojmem potřeby operovali, jak známo, velmi často.

Domníváme se proto, že potřebu (společenskou i individuální) pro naše potřeby je třeba chápat nikoli subjektivně psychicky (psychologicky, avšak ani sociálně psychicky), nýbrž jako společenskou objektivní skutečnost. Potřebou tedy rozumíme, stručně řečeno, objektivní nutnost něčeho k zachování života jedince, k zachování či k dosažení určité životní úrovně jedince či společnosti v určitých materiálních podmínkách života společnosti.

Z objektivní potřeby se, jak bylo řečeno, rodí potřeba subjektivní, tj. uvědomění si potřeby a s tím spojené chtění, přání, žádání, usilování,

²⁾ Srv. také Marx–Engels, Spisy, SNPL, svazek 3, str. 42 a n. a sv. 13, str. 668.

³⁾ NPL, 1962, str. 291 a n., 304 a n.

zájem atd. Subjektivní potřeba se však může objektivní potřebě velmi vzdálit. To bude velmi důležité pro další výklad zájmu. Jako subjektivní potřeba se může jevit i něco, co je jen velmi vzdáleně podmíněno objektivní potřebou, někdy tak vzdáleně, že prakticky už to s objektivní potřebou nemá nic společného. Člověk tedy může, krátce řečeno, jako svou potřebu subjektivně pociťovat něco, co nepotřebuje. Tyto subjektivní potřeby nezávisí tedy jen na potřebách objektivních, nýbrž i na skutečnostech spočívajících v osobě subjektu, potřebu pociťujícího. (V jeho osobních vlastnostech, jako např. skromnost, či neskromnost, střídmost či nestřídmost, ve výchově, které se mu dostalo atd.) Naproti tomu objektivní potřeba je na těchto subjektivních prvcích nezávislá a je dána jednak biologickými a fyziologickými požadavky existence člověka a jeho postavením v určité společnosti.

Toto jsou tedy naše argumenty, které nás vedou k názoru, že pro účely zde sledované lze vycházet jediné z potřeb objektivních, a jsou to zároveň naše argumenty proti používání psychologické koncepce potřeb.

3. Zájem

Nyní budeme věnovat pozornost *zájmům*. Do jisté míry byl výklad o této otázce anticipován tím, co bylo právě vyloženo o potřebách. Zejména se znovu objeví, byť v trochu jiné podobě, otázka, zda zájmy jsou skutečnost objektivní nebo subjektivní. Šik chápe i zájmy v podstatě psychologicky, tj. jako skutečnost subjektivní, a na základě prací sovětských psychologů definuje zájmy jako „soustředěné, relativně déle trvající zaměření lidí na uspokojování určitých objektivně vyvolaných potřeb, jejichž uspokojení buď je značně nedostatečné, takže touha po jejich uspokojení stále zaměstnává mysl člověka, nebo jejichž uspokojení vyvolává (silou vyvolaných emocí a citů) mimořádnou pozornost a opakující, případně prohlubující se žádost člověka“...⁴⁾

Autorka této práce nemá dostatek odborných znalostí v psychologii a nechce to ani předstírat. Přesto však má na první pohled velké pochybnosti o správnosti této definice zájmů. Tak především tato definice se naprosto nehodí na zájmy společenské a je výlučně dána pro zájmy jednotlivce. (Netýká se tedy sociálně psychické stránky zájmů.) To snad nevádí z hlediska psychologického, ale je to jeden z důvodů, proč ji považujeme za nepoužitelnou pro naše úvahy právníkové, resp. sociologické.⁵⁾ I z vlastního hlediska psychologického se nám však v této definici jeví

⁴⁾ Šik, cit. dílo, str. 305.

⁵⁾ I v cit. práci Šikové se ukazuje, jaké těžkosti autorovi působí psychologická definice potřeb a zájmů, jakmile chce dospět k závěrům sociálním.

rozpor ve vztahu s psychologickým chápáním potřeb. Tento rozpor spatřujeme v tom, že definice zájmu váže zájem na „uspokojování určitých *objektivně* vyvolaných potřeb“. Potřeby však mohou být velmi subjektivní, a to do té míry, že už nemá rozumný smysl mluvit o jejich objektivní podmíněnosti. Znamená to, že v tomto případě psychologický zájem je vyloučen?

Další rozpor spatřujeme v tom, že potřeba se v této koncepci výlučně váže na nedostatek něčeho, kdežto zájem buď na nedostatečnost něčeho (tj. potřebu) anebo na emocionálně vyvolanou pozornost a žádost (něco, co už potřebou není). Jak to jde dohromady s tím, že zájem je podle téže definice vázán na potřebu, a to dokonce *objektivně* vyvolanou? Jestliže např. někdo velmi dobře bydlí v činžáku (takže jeho potřeba bydlení je plně uspokojena) a ze závesti k druhému touží bydlet v rodinném domku, soustřeďuje k tomu mimořádnou pozornost a vyvíjí i značné úsilí, aby tuto touhu uspokojil, nejde jistě o objektivní potřebu, ani o potřebu objektivně vyvolanou. Je to však zájem? (Má onen člověk zájem na tom, aby dostal byt v rodinném domku, nebo nemá?) Podle první půlky Šikem podané definice nikoli (nejde o uspokojení objektivně vyvolaného zájmu, nejde o objektivní nedostatek něčeho), podle druhé půlky téže definice ano (dotyčný člověk soustřeďuje na věc mimořádnou pozornost a jeho žádost se opakuje, tj. trvá a prohlubuje se). O podané definici zájmu by bylo možno uvést ještě některé pochybnosti (tak např. samo klíčové slovo, kterého tato definice používá a na kterém stojí, totiž „*zaměření*“ lidí, je velmi mlhavé a málo konkrétního říká. Je to typ „kulatého“ slova, jaká se používají, aby se překlenula mezera v dokazování). Nechceme však v kritice této definice pokračovat a, přes vyslovené pochybnosti, o ní nechceme z výše uvedeného důvodu vyslovovat soud z hlediska psychologie. To, co tu bylo řečeno, mělo za účel podrobněji zdůvodnit náš názor, že tato psychologická definice není použitelná k vysvětlení sociálních skutečností a že tedy, na rozdíl od Šika, zájem (podobně jako potřebu) v této práci nechápeme psychologicky, nýbrž jako jev společenský.

Zbývá ovšem říci, co zájmem rozumíme. Přitom nám nepůjde o podání definice (otázka zájmu, byť pro naše účely velmi důležitá, není vlastním předmětem výzkumu této stati), nýbrž půjde jen o stručné vylíčení naší představy hlavních rysů pojmu zájem.

V dilematu, zda zájem je skutečnost objektivní či subjektivní, asi nutno konstatovat, že to vlastně žádné dilema není a že je nesprávné a svádějící k zbytečným sporům a nesprávným řešením to jako dilema klást. Ve skutečnosti má zájem zajisté jak stránku objektivní, tak i stránku subjektivní.

Objektivní stránkou zájmu je potřeba. Tato potřeba vstupuje do vědomí, a to jak individuálního, tak společenského a tam se odráží více či

méně přesně. Subjektivní stránka zájmu tedy počíná uvědoměním si potřeby. K tomuto vědomí potřeby, aby se stalo zájmem, však zajisté musí přistoupit určité motorické napětí, chtění, aby potřeba byla uspokojena. Jde-li o zájem společenský, je zapotřebí společenského vědomí potřeby společnosti; u společnosti však nelze mluvit o motorickém napětí, společnost nelze biologizovat ani žádným jiným způsobem antropomorfizovat. To je obecně marxisty uznáváno a nevyžaduje to podrobnějšího vysvětlení. Jde-li o vědomí společenské, je možno podle našeho názoru nalézt řešení pokračováním základní myšlenky o společenském vědomí, kterou tu bereme za svou⁶⁾ a která bude trochu podrobněji vysvětlena dále: Vycházíme z toho, že společenské vědomí je vědomí ve společnosti relevantní, to znamená, že se společenské vědomí manifestuje lidskému poznání akcí; jestliže tomu tak je, pak možno soudit, že i při společenském zájmu k společenskému vědomí potřeby přistupuje (tam, kde u jedince přistupuje motorické napětí) společenská akce, směřující k uspokojení potřeby. Společenským zájmem tedy rozumíme společenské vědomí potřeby (jakožto odraz objektivní společenské potřeby) a společenskou akci, směřující k jejímu uspokojení.

Nyní jsme připraveni na námitku, že poté, co jsme se snažili zdůvodnit nepoužitelnost psychologické definice zájmu k poznání skutečností sociálních, sami se k ní vlastně, zejména pokud jde o zájem individuální, oklikou vracíme. Domníváme se, že tomu tak není. Podstatným rozdílem je to, že pro účely námi sledované není nijak rozhodující, co se děje v nitru subjektu, nýbrž rozhodující je objektivní stránka zájmu, tj. potřeba (sama chápána samozřejmě rovněž ve smyslu objektivním). Přitom nemáme v úmyslu popírat, že člověk, uvedený v příkladu, jenž usiluje o byt v rodinném domku, má o tento byt subjektivní (psychický) zájem; tvrdíme jen, že takovéto subjektivní, od objektivní potřeby neodvozené duševní stavy (ať se nazvou zájmy nebo ne) mohou mít zajímavost pro psychologii, jsou však bez zajímavosti a bez relevance pro výzkum sociální geneze a podmíněnosti právní povinnosti.

S tím pak souvisí další podstatný rozdíl naší a psychologické koncepce zájmů, spočívající v tom, že podle naší koncepce je objektivní zájem (tj. potřeba) hodnotou zájmu subjektivního: společenská oprávněnost subjektivního zájmu je hodnotitelná potřebou, a to zásadně potřebou jedincovou promítnutou do potřeb společnosti. Tímto hodnocením (srovnáváním) lze tedy dospět k závěru, že to či ono je objektivně v zájmu společnosti, resp. že to či ono je objektivně v zájmu jedince, a to nezávisle na tom, že dotýčný (určitý) jedinec má zájem o víc, ale i nezávisle na

⁶⁾ V. Knapp, Filosofické problémy práva, NČSAV, (v tisku, citováno podle rukopisu).

tom, že o to třeba vůbec subjektivně zájem nemá. Jsme si vědomi nebezpečí vulgarizací, které z těchto závěrů v praxi mohou vzejít a vzcházely. Těm je třeba čelit správnou aplikací myšlenky, myšlenku samu to ale nemůže měnit.

Konečně pak chceme znovu upozornit na to, že jeden ze základních rozdílů obou koncepcí je v tom, že těžištěm naší koncepce zájmu je zájem společenský, který individuálně psychologickou definicí vůbec vyjádřit nelze.

4. Společenská nezbytnost právní povinnosti

Zájmy jsou, jak známo, individuální, skupinové a společenské. Tyto zájmy jsou v socialistické společnosti v zásadním souladu, jsou však zároveň navzájem v tisícerých rozporech. Jednotlivé zájmy lze uspokojit jen ve společnosti, tj. v určitých vzájemných vztazích lidí a zpravidla jejich nějakým vzájemným chováním. Je sice pravda, že např. ten, kdo má zahrádku, si na ní může sám svou práci vysadit zeleninu, vypěstovat ji, sklídit a spotřebovat a že k tomu izolovanému procesu, jímž nakonec uspokojuje svou potřebu jídla (a tomu odpovídající zájem), neměl zapotřebí kooperace s nikým jiným a uskutečnil jej sám. Zároveň však je pravda, že tento proces uspokojení potřeby je v celkovém uspokojování potřeb lidí ve společnosti zcela epizodický a nemění pravidlo, že lidé své potřeby uspokojují ve vzájemné spolupráci, v nesčetných vzájemných akcích. Zájem tedy tím, že vyvolává vůli, aby byl uspokojen (resp. aby byla uspokojena potřeba, která je v jeho základech), vyvolává i požadavky, aby se jiní lidé ve vztahu k subjektu zájmu (a to ve vztahu přímém nebo ve vztahu nepřímém, zprostředkovaném chováním jiných lidí) nějak chovali.

V oblasti materiálních vztahů společnosti však takovéto postulované chování nemá charakter povinnosti. Ekonomické vztahy jakožto vztahy materiální neznají žádné povinnosti. Povinnost je v nich nemyslitelná stejně jako právo. Určité lidské chování v nich není předmětem povinnosti, nýbrž předmětem *zájmu*. Zájem tedy jakožto vědomí určitých potřeb je zároveň vědomím potřeby určitého lidského chování, kterého je k jejich uspokojení zapotřebí. Ekonomika sama pak lidi nutí k takovému chování nikoli povinností, nýbrž svými prostředky, ekonomickým tlakem či možno říci (v poněkud jiném smyslu, než se tohoto termínu používá) ekonomickým donucením. Tak např. toto ekonomické donucení v současné společnosti nezbytně vede lidi k výměně zboží. Vytváří vztahy mezi dodavatelem věci a dodavatelem ekvivalentu (peněz), přičemž ekonomicky přinucuje dodavatele věcí k jejich dodávání a jejich partnery k placení ceny, poněvadž nedodáváním věcí a neplacením peněz

by v hospodářském a vůbec společenském životě vznikly takové poruchy, že nakonec — nehledíme-li na toho či onoho jedince — je nutno věci jako zboží dodávat a jejich cenu platit.

Řekli jsme však právě, že to platí, nehledíme-li na toho či onoho jedince. Jedinci se mohou tomuto ekonomickému tlaku (který ve vztahu k jedincům, jak o tom ještě bude hovořeno, nevytváří kauzální nutnost) vymknout a působit dosti vážné společenské poruchy. Podobně jako individuální zájem v sobě obsahuje i vědomí potřeby určitého chování jiných lidí, i společenský zájem v sobě obsahuje jak vědomí společenských potřeb (objektivních), tak potřeby určitého chování lidí ve společnosti, kterého je třeba, aby společnost žila, aby se rozvíjela, aby tedy byly náležitě uspokojovány potřeby *společnosti*. Ve společenském zájmu se tedy vědomí potřeby určitého lidského chování ve společnosti ustaluje jako vědomí určitého *řádu*, jako vědomí určitého, objektivními podmínkami života společnosti podmíněného řádu společenského chování lidí.

Společenský zájem považujeme tedy za součást společenského vědomí. Společenské vědomí nechápeme ani psychicky, ani sociálněpsychicky, nýbrž sociologicky, a to v tom smyslu, jak je vykládá V. Knapp,⁷⁾ tj. jako vědomí oné společenské struktury, která je ve společnosti relevantní. V tomto smyslu tedy je, pokračujeme-li dále v duchu právě citovaného pramene, z něhož zde čerpáme, společenský zájem v socialistické společnosti součástí společenského vědomí Komunistické strany.

Vraťme se nyní k tomu, co bylo vyloženo výše. Ekonomika sama nutí lidi jednat tak, jak je v dané společnosti třeba. Jedinci se však mohou tomuto donucení vymknout, chovat se jinak a způsobovat svým chováním vážné společenské poruchy. To je důležité tím spíše, že zdaleka ne každé chování lidí ve společnosti je ekonomické a v ideologické oblasti lidského chování se výše zmíněné ekonomické donucení uplatňuje podstatně méně než ve vlastní oblasti ekonomické, popřípadě vůbec ne. Tak např. chování, jímž se zachovává občanská věrnost státu, či takové, jímž se zachovává státní tajemství, plnění povinností, vyplývajících z rodičovství atd., je mnohem méně vynucováno ekonomikou společnosti (pokud vůbec), než např. placení kupní ceny za dodané zboží.

Z toho všeho, co bylo vyloženo, vyplývá, že do společenského vědomí, v němž jsou uloženy společenské zájmy, vstupuje i vědomí nebezpečí možného chování lidí, které se společenským zájmům příčí. Vytváří se vědomí potřeby i jiného než ekonomického donucení a toto donucení vzniká. Je to společenská morálka, která donucuje společenským odsouzením popř. opovržením; bylo to — a tam, kde dosud působí, je to — i nábo-

⁷⁾ Filosofické problémy práva, NČSAV (v tisku, citováno podle rukopisu).

ženství, které donucuje bázní z boha atd., a je to konečně, a to právě nás zajímá, právo, které vytváří *povinnost*, sankcionovanou donucovací mocí státu.

Tím dospíváme k tomu, co bylo tvrzeno na začátku, že právní povinnost čerpá svůj vznik (ve smyslu sociálním) z materiálních vztahů dané společnosti, a to především z objektivních společenských potřeb, a je všeobecně („v konečné instanci“) materiálními vztahy společnosti determinována.

5. Pojem právní povinnosti

Právní povinnost je spjata se subjektivním právem, a to tak, že povinnost je vždy povinností vůči někomu, a to zpravidla vůči někomu, kdo je oprávněn; přesněji řečeno vůči někomu, kdo má oprávnění té povinnosti odpovídající. Přitom nijak nezáleží na tom, zda subjekt oprávnění je v tom smyslu, jak se o tom hovoří při rozlišování práv absolutních a relativních, určitý či neurčitý.

Sepětí povinností a práv je v marxistické právní vědě běžně uznáváno. Snad tedy překvapí naše formulace, že právní povinnost je *zpravidla* povinností vůči někomu, kdo má tomu odpovídající oprávnění. Domníváme se skutečně, že tomu tak není vždy. (To bude předmětem podrobného výkladu jinde.)

Zde mluvíme o sepětí právních povinností a subjektivních práv proto, že — nehledě na výjimky, jejichž existence byla právě naznačena — vyplývá právě z tohoto vzájemného sepětí subjektivních práv a povinností i vymezení pojmu právní povinnost.

Subjektivní právo bylo v literatuře definováno nejednou. Za nejvýstižnější považujeme definici S. N. Bratuse, podle níž je subjektivní právo „zákonem chráněná určitá míra možnosti chování“.⁸⁾

Chování možnému na straně oprávněného odpovídá korespondující s tím chování *nutné* na straně povinného. Na základě této, zde stručně reproduované úvahy dospěla autorka této statí s použitím výchozí myšlenky Bratusovy v dřívější své práci k definici právní povinnosti jako „právem uložené míry nutnosti určitého chování“.⁹⁾

Téměř stejným myšlenkovým pochodem se berou definice právní povinnosti i v novější sovětské literatuře.¹⁰⁾

⁸⁾ S. N. Bratus, „Sovětskoje gosudarstvo i pravo“, č. 8 z r. 1949, str. 33. Podobně definovali právní povinnost i někteří předrevoluční autoři: viz např. Heyrovský, Dějiny soukromého práva římského, Bratislava 1929, str. 10–11.

⁹⁾ M. Knappová, Odpovědnost za porušení povinností z hospodářských smluv, Právník, č. 3/1957, str. 205 a n., viz též od téže autorky Povinnost a odpovědnost v občanském právu, Právník, č. 3/1966, str. 211.

¹⁰⁾ Nebylo tomu tak v sovětské literatuře starší. Z doby před publikací našeho

Tak např. Teorijs gosudarstva i prava pod redakcí Romaškina, Strogoviče a Tumanova¹¹⁾ definuje právní povinnost jako státním donucením zabezpečenou *nutnost* (neobchodimost) určitého chování atd. Podobnou cestou přistupují k problému právní povinnosti Ioffe a Šargorodskij,¹²⁾ byť i jejich definici lze patrně vytknout podobnou tautologičnost, na kterou jsme poukázali v pozn. č. 10, pokud jde o názor Strogovičův. Ioffe a Šargorodskij totiž definují *povinnost* jako míru chování *povinovaného*. („... *objazannost* jest obespečennaja zakonom mera *dolžnogo* povedenija...“, proloženo námi, M. K.). Nejhluběji v úvahách o pojmu právní povinnosti jde patrně S. S. Alekseev,¹³⁾ který sice v definici nepřináší nic nového ve vztahu k tomu, co se dnes v sovětské literatuře běžně přijímá a z čeho vycházíme i zde, ale klade si podobně, jako my činíme o něco dále, otázku, co to znamená „nutnost“ v povinnosti (jaký je její charakter) a dospívá k závěrům, s nimiž se naše vlastní závěry shodují (viz dále). Alekseev definuje právní povinnost jako „povinné osobě právem předepsanou míru nutného (neobchodimogo) chování v právním vztahu, kterou osoba (roz. povinná, M. K.) musí dodržovat v souladu s požadavky oprávněného a s cílem uspokojení jeho zájmů“. Druhá půlka této definice budí sice jisté pochybnosti, zejména tím, že disponování povinností vkládá výlučně do rukou oprávněného a respektuje toliko jeho zájem, pomíjejíc vztah povinného ke společnosti; základní myšlenku Alekseevovu, vyjádřenou v první části jeho definice, však plně sdílíme. Za upozornění snad stojí ještě to, že ve sporné otázce, zda se subjektivní práva a povinnosti mohou vyskytovat výlučně v právních vztazích či též mimo ně, Alekseev dává svou odpověď — shodnou s odpovědí dnes v sovětské literatuře zřejmě panující — přímo v definici povinnosti, viz slova „chování v právním vztahu“. Jeho stanovisko v této věci již nesdílíme, jak o tom byla již učiněna zmínka.

cit. článku nám není známo, že bylo k definici právní povinnosti přistupováno z této strany. Tak např. v poválečné době standardní sovětské souborné práce o teorii státu a práva (tj. Teorijs gosudarstva i prava A. I. Denisova z r. 1948 a Teorijs gosudarstva i prava zpracovaná Aržanovem, Kečekjanem a dalšími pod redakcí M. P. Karevé z r. 1949) mají k problému právní povinnosti přístup zcela jiný. Denisov se vymezení pojmu právní povinnosti prostě vyhýbá a omezuje se na definici subjektivního práva (str. 455, 456) a Strogovič v druhé z citovaných prací postupuje způsobem tehdy obvyklým a definuje povinnost prostřednictvím definice jejího subjektu (tj. povinného). Navíc pak se nám tato definice (přestože v ruském jazyce je pro pojmy „povinnost“ a „býti povinen“ použito lexikálně různých výrazů) zdá tautologická: „*Objazannost*... zaključaetsja v tom, čto subjekt... *dolžen* dejstvovat...“ (Námi proloženo, M. K.)

¹¹⁾ Izd. AN SSSR, Moskva 1962, str. 463 (autor S. F. Kečekjan).

¹²⁾ Voprosy teorii prava, Moskva 1961, str. 224.

¹³⁾ S. S. Alekseev, Obščaja teorijs socialističeskogo prava, Sverdlovsk 1964, díl II., str. 120 a n.

To, k čemu jsme došli, že totiž právní povinnost je — krátce řečeno — míra nutnosti určitého chování, platí podle našeho názoru o právní povinnosti obecně. Pokud jde o občanskoprávní povinnost, stačí dodat, že je to míra nutnosti určitého chování, stanovená občanským právem.

6. Nutnost

Zatím však bude pokračováno v úvaze obecné, týkající se právní povinnosti vůbec. Základem našeho pojmu „povinnost“ je nutnost určitého chování. Nejprve je tedy třeba prozkoumat, co se tu rozumí nutností, jakého charakteru tato nutnost je.

Ve vědecké mluvě se pojmu nutnost zpravidla používá ve smyslu *kauzální* nutnosti, tedy nutnosti následku ve vztahu k příčině.

Při pojmu právní povinnosti o takovouto kauzální nutnost nepochybně nejde. Mezi právem (objektivním) a lidským chováním právem upraveným sice asi nějaký kauzální vztah též existuje, tím se tu ale zabývat nechceme, neboť toto už je obecná otázka teorie práva, která rámec této práce, sledující přes tento obecný úvod problematiku občanskoprávní, zdaleka překračuje.¹⁴⁾

Tu nás zajímá dokázat, že nutnost, jak jí rozumíme v naší definici právní povinnosti, není nutností kauzální.¹⁵⁾ K tomu účelu budiž uváženo toto: Je všeobecně známo a uznáváno (takže nevyžaduje argumentace), že nemůže vzniknout právní povinnost k chování, které je fyzicky nemožné. Je dobře známý starodávný učebnicový příklad, že se nikdo nemůže platně zavázat k tomu, že druhému snese modré s nebe. Stejně dobře je známo a všeobecně uznáváno,¹⁶⁾ takže též nevyžaduje argumentace, že povinnost není možná k něčemu, co je kauzálně nutné, míněno zde v tom smyslu, že to není ovlivnitelné lidskou vůlí, tedy ani vůlí toho, kdo by na sebe takovou povinnost vzal, či komu by byla uložena. Příklady jsou

¹⁴⁾ Otázkou kauzality mezi objektivním právem a chováním jím upravovaným se zabývá V. Knapp v cit. monografii.

¹⁵⁾ Obdobnou otázku si, jak už bylo řečeno, v cit. díle klade i Alekseev (str. 120 a n.) a dochází k témuž názoru jako my, že tu nejde o „nutnost“ následku ve vztahu k příčině, což vyjadřuje tím, že „Neobchodimost zdes ponimaetsja ne v smysle objektivnoj zakonomernosti, a v smysle dolženstvovanija, osnovannogo na trebovanijach juridičeskich norm“. K argumentaci, již autor k tomu závěru došel, lze ovšem hodně dodat, o což se pokusíme v této práci.

¹⁶⁾ Tato všeobecnost ani v prvním ani v druhém případě není bezvýjimečná. Tak zejména normativní teorie (ani ta však ne zcela jednoznačně ani zcela jednomyslně) uznávala existenci povinnosti nezávisle na fyzické možnosti či nutnosti výsledku. (Povinností rozuměla — zjednodušeně řečeno — určitou logickou formu zcela nezávislou na společenské či přírodní skutečnosti, která se normativní teorií jeví metanormativní. Normativní teorie byla však ve všech svých variantách marxistickou právní naukou do té míry přesvědčivě vyvrácena, že tu k ní není třeba přihlížet.)

tu absurdní (řekněme, že se nikdo nemůže platně zavázat k tomu, že způsobí, aby slunce nazítří vyšlo v tu dobu, ve kterou vyjde), i tu však jde o logickou argumentaci, ke které je těchto extrémních situací třeba.

Nemůže tedy vzniknout právní povinnost způsobit výsledek, který nemůže být ovlivněn lidskou vůlí, volním působením člověka,¹⁷⁾ ať proto, že takový výsledek kauzálně vůbec nemůže nastat, anebo proto, že kauzálně musí nastat, ale mezi jeho kauzami nemůže být lidské působení.

Co tedy zbývá? Zbývá to, že právní povinnost může vzniknout toliko a výlučně tehdy, jestliže výsledek může být způsoben volním lidským působením, jestliže tedy výsledek může, ale nemusí nastat, a to, zda nastane či nenastane závisí na lidském působení, na lidské vůli. Právní povinnost tedy nezbytně předpokládá určitou volbu chování, přinejmenším volbu mezi chováním, které určitý výsledek způsobí, a chováním, které ten výsledek nezpůsobí.

To platí jak v době, než povinnost ještě vznikla, tak v době, kdy už je. V době, než povinnost ještě vznikla, je výše vyličená volba chování nezbytným předpokladem toho, aby povinnost vůbec mohla vzniknout. Tak např. v oblasti občanského práva, kterou se tu zabýváme ex professo, je nezbytným předpokladem vzniku povinnosti dodat věc možnost volby mezi jejím dodáním a nedodáním, povinnosti vadnou věc opravit možnost volby mezi jejím opravením či neopravením atd. V době, kdy už povinnost existuje, je možnost volby předpokladem splnění (resp. nesplnění, porušení povinnosti) a v důsledku toho i trvání povinnosti. Odpadne-li volba, zanikne i povinnost. Prakticky se to v zákonodárství vyskytuje jako zánik závazku pro nemožnost splnění. Nemožnost volby různého chování působí tedy v občanském právu buď právní nemožnost vzniku povinnosti (existoval-li nedostatek možnosti volby dřív, než povinnost vznikla), anebo zánik povinnosti platně vzniklé (odpadla-li možnost volby po vzniku povinnosti).

Vraťme se nyní k tomu, že povinnost zakládá *nutnost* určitého lidského chování a k položené otázce, jakého charakteru nutnost to je. Domníváme se, že podaný výklad s dostatečnou přesvědčivostí doložil tezi, kterou jsme položili na jeho počátek, že totiž nutnost lidského chování, která je základem pojmu právní povinnosti, nelze chápat jako nutnost kauzální. Z toho, že právní povinnost, per definitionem vyžaduje možnost volby určitého chování, vyplývá, že právní povinnost nepůsobí na lidské chování jako *příčina* a že chování secundum legem (v tomto případě splnění povinnosti) není *následkem* povinnosti (ve smyslu kauzálního vztahu příčiny a následku). Tím nechceme popřít kauzalitu mezi právem a jím upravovaným lidským chováním vůbec (viz výše). Povinnost zajisté pů-

¹⁷⁾ Srv. Bystřina–Lakatoš, Některé otázky teorie práva, NČSAV, 1960, str. 66.

sobí na povinného jako psychický motiv jeho chování a tím vstupuje v jeho vědomí do složité konfigurace příčin, které na jeho chování působí. To však jsou problémy, které — jak již bylo v trochu jiné souvislosti naznačeno dříve — v této práci řešit nezamýšlíme ani nemůžeme. Tu chceme říci a zdůvodnit toliko to, že pojem nutnosti použitý v naší definici pojmu právní povinnosti není míněn kauzálně, což snad bylo nyní již dostatečně vyjasněno a zdůvodněno.

Zbývá ovšem druhá půlka odpovědi, totiž v jakém smyslu se tedy v naší definici pojmu nutnosti používá, co je tu nutností míněno.

I to souvisí s výkladem už podaným. Ve společenském vědomí se vedle vědomí žádoucího řádu lidského chování ukládá i vědomí možnosti jiného, nežádoucího chování jednotlivců, které může způsobit společenské poruchy. Toto vědomí aktivizuje společnost. Společnost staví nežádoucímu chování jednotlivců v cestu společenské zábrany; jednou z nich je státní donucení k chování společensky žádoucímu a tedy právo i právní povinnost. Státní donucení samo se však zpravidla hned též neuskutečňuje bezprostředním působením opatření státního orgánu jako příčiny na lidské chování jako následek. Státní donucení působí zprostředkovaně, různými oklikami. Na lidské chování působí už sama hrozba státním donucením. I ona vstupuje jako motiv do mysli člověka a tam působí v složité konfiguraci příčin na jeho chování. V konečném efektu však státní donucení působí velmi často a v občanském právu zpravidla kauzálně jako přímá příčina na dosažení výsledku, který měl být povinováním chováním přivoděn. Takovýmto působením je civilní exekuce odnětím dlužné věci či dlužných peněz.

Často však k takovému přímému působení nedochází, nýbrž donucovací opatření působí nepřímě. Tak tomu je při exekucích *ad factum prestandum*, avšak i při působení penále jako sankce atd.

Hovoříme-li tedy o tom, že povinnost je mírou nutnosti určitého chování, míníme tím nikoli chování povinností bezprostředně nutně zapříčiněné, nýbrž tím míníme chování, k němuž stát v případě potřeby donucuje různými opatřeními státně mocenskými (z nichž navíc toliko některé působí na lidské chování, resp. při přivodění chtěného následku jako přímá příčina). Chování podle práva povinované není tedy, přesně řečeno chování *nutné*, nýbrž chování státem *vynucované*.

Aby vůbec povinnost mohla vzniknout, je nezbytné, jak bylo vyloženo výše, aby existovala množina alespoň dvou různých možných chování v téže situaci. Z této množiny možných chování společnost určuje to, které je sociálně žádoucí, a k tomu pak státní moc lidi zavazuje povinností (přičemž v této obecné úvaze nečiní rozdílu, zda povinnost vzniká *ex lege* či z právního úkonu) a k tomuto chování lidi podle potřeby moci donucuje, popř. jim mocí brání v chování jiném, společensky nežádoucím.

Povinované chování právo vynucuje, jak se obvykle říká, přímo nebo nepřímým.¹⁸⁾ Přímým donucením se rozumí státní donucení právě k tomu chování, které bylo předmětem povinnosti, resp. nucené způsobení výsledku, který měl být způsobem povinovaným chováním. Takovéto přímé donucení však někdy není možné: tak je tomu např. v autorském právu při smlouvě o vytvoření díla. Vytvoření díla autorského je zcela nezastupitelná činnost vázaná na osobu autora, takže tu přímé donucení (exekuce na splnění) není možné. Jindy je sice přímé donucení myslitelné, ale nepoužívá se ho pro hospodářskou neúčelnost, resp. někdy pro hospodářskou nemožnost. Tak tomu bývá u povinnosti dodat výrobky, resp. poskytnout služby a práce podle hospodářských smluv. Zákon sám přímé donucení vylučuje při tzv. závazcích naturálních, kde důvodem toho je odstranění starých právních vztahů, u kterých je pravděpodobné, že zájem na jejich splnění již vyhasl a naopak vzrůstá nebezpečí jejich nedokazatelnosti (tak je tomu u závazků promlčených), anebo z důvodů jiných.

Kromě přímého donucení existuje donucení nepřímé, které se používá jak vedle donucení přímého, tak v případech, kdy se z toho či onoho důvodu přímého donucení nepoužívá. Nepřímým donucením se rozumí případy materiálněprávních sankcí a dále je specifickým případem tzv. nepřímého donucení to, že při splnění naturálního závazku nevzniká nárok z neodůvodněného majetkového prospěchu.

Jak vidno z tohoto stručného vylíčení, má „nutnost“ jako prvek povinnosti různou intenzitu: donucení přímé spolu s donucením nepřímým materiálněprávními sankcemi; pouze donucení nepřímé materiálněprávními sankcemi; nepřímé donucení odepráním *condictionis indebiti* (tj. tím, že zákon neuznává vznik neodůvodněného majetkového prospěchu), což je případ naturálních závazků, a na konci této řady jsou zcela anomální případy, kdy se nedostává donucení přímého i nepřímého, což nastává, jestliže je *lex imperfecta*, o čemž ještě budeme hovořit dále.

7. Právní základ nutnosti

Znakem právní povinnosti je dále, že je to míra nutnosti určitého chování stanovená *právem*, to znamená objektivním právem, právní normou. Právní povinnost má svůj *sociální* základ v objektivních potřebách společnosti, jejím zdrojem jako povinnosti *právní* je však vždy právní norma, nezávisle na tom, že právě v právu občanském většina povinností vzniká z vůle účastníků právního vztahu (ze smlouvy). Zmíněná sociální a právní stránka vzniku povinnosti jsou spolu velmi blízce dialekticky spjaté. Bylo však zároveň již řečeno a zde to budiž zopakováno a zdůrazněno, že je

¹⁸⁾ Srv. Boguszak: Právní záruky soc. zákonitosti v ČSSR, Právník č. 2/1959, str. 129; též autor v: Otázky soc. práva a zákonitosti, NPL, 1964, str. 170.

naprosto nelze směřovat a právní povinnost nelze nikdy odvodit *toliko* od společenských potřeb. Zdrojem právní povinnosti je vždy právní norma a nikdo tedy nemá žádnou povinnost, kterou by mu právní norma neukládala. To je důležitá zásada vyplývající z požadavku socialistické zákonosti.

8. Míra nutnosti

Konečně je třeba ještě učinit zmínku o tom, že podle naší definice je právní povinnost určitá *míra* nutnosti určitého lidského chování.

Tato formulace by mohla být dvojsmyslná. Proto ji nejprve vysvětlíme. Mluvíme-li o míře nutnosti určitého chování, nemyslíme tím míru státního donucení, kterého se používá k vynucení určitého společensky žádoucího chování, nýbrž míru onoho vynucovaného chování, tedy míru, ve které se určité chování státní mocí vynucuje, neboli, prostě řečeno, míru omezení subjektu povinnosti. (Míra donucení, kterého se používá, je také důležitá, ale v jiném smyslu a v jiné souvislosti.)

O samotné problematice míry státní mocí vynucovaného chování však není zapotřebí dlouhého výkladu. Je přirozené, že povinnost nemůže být bez mezí, nýbrž že musí být nějak omezena,¹⁹⁾ neboť je výjimkou ze svobody lidského chování ve společnosti.

Že omezení jedince povinností musí mít nezbytně nějakou objektivním právem stanovenou míru, vyplývá jednak z principu socialistické zákonosti a jednak z principu s ní velmi blízce spojeného, že totiž v socialistické společnosti „vše je dovoleno, co není zakázáno“.²⁰⁾

9. Určující znaky právní povinnosti

Určujícími znaky právní povinnosti jsou tedy podle toho, co bylo zatím vyloženo:

právní norma,

¹⁹⁾ Podobně Alekseev, cit. dílo, str. 121: „Lico objazano ne ‚voobščee‘ a imenno v predelach dannogo pravootnošenija. Pri etom normy prava ustanavlivajut točnyje granicy (‚meru‘) dolžnogo povedenija. Vne etich granic (‚mery‘) lico možet dejstvovat po svoemu usmotreniju.“ Zajímavé tu je, že Alekseev i tento svůj názor odvozuje nakonec od výchozího názoru, že subjektivní práva a povinnosti se mohou vyskytovat jen v právním vztahu (viz „Lico objazano... imenno v predelach dannogo pravootnošenija“).

²⁰⁾ Platnost této zásady v socialistické společnosti zdůvodňuje Bystřina v práci „K problematice právní normy“, Právník č. 10/1965, str. 887 a n. a Knapp v cit. monografii, jenž též proti názoru Weinbergerovu (Die Sollsatzproblematik in der modernen Logik; Rozpravy ČSAV, řada CV, 1958, seš. 9, str. 101) platnost této zásady v socialistické společnosti považuje za logicky dokazatelnou a pokouší se možnost tohoto logického důkazu naznačit.

z ní určitelná míra nutnosti chování a potenciální státní donucení k takovému chování.

Znak uvedený na posledním místě, tj. potenciální státní donucení, vyvolává některé problémy. Jejich řešení nás dovede k otázce, kterou jsme ve výkladu právě předcházejícím nechali na později, tj. k otázce míry státního donucení, kterého se používá k vynucení určitého společensky žádoucího chování. Tato míra je totiž různá, to znamená že u různých povinností je různá intenzita státního donucení. Tato intenzita státního donucení se odvozuje od intenzity potřeby, resp. zájmu (a to především společenského zájmu), které jsou v základu povinnosti. Můžeme tedy mluvit i o právních povinnostech různé intenzity.

V intenzitě povinnosti a tomu odpovídající míře státního donucení, kterého se k vynucení splnění povinnosti používá, je určitá gradace, kterou je možno vyjádřit např. takto:

nejintenzivnější je povinnost, kterou zákon ukládá každému kategoricky a nepodmíněně, jako je například a v občanském právu na prvním místě povinnost neminem laedere, zakotvená výslovně v § 415 obč. zák.;

pak následuje nejspíš soubor povinností, které zákon ukládá toliko pro případ, že nastane nějaká skutečnost, ale pro ten případ je ukládá bez zřetele na vůli toho, komu je povinnost uložena; typickým případem takovéto povinnosti v občanském právu je odpovědnost, tedy sekundární povinnosti, vznikající z protiprávního úkonu;

pak následuje komplex povinností, které vznikají tehdy, jestliže je někdo na sebe dobrovolně vezme, tedy v případě, kdy právní skutečností, se kterou zákon spojuje vznik občanskoprávní povinnosti, je právní úkon toho, komu povinnost vznikne; v této naposled uvedené kategorii pak je ještě jistá vnitřní gradace, která se jeví v tom, že některé z těchto povinností zákon tomu, který projevil vůli být subjektem povinnosti, ukládá imperativně (kogentně) a jiné, což je v občanském právu pravidlem, dispoziitivně.

Této gradaci intenzity povinnosti odpovídá svým způsobem gradace míry státního donucení, kterého se k vynucení povinnosti používá. Tato gradace se vyskytuje velmi výrazně i ve vztahu mezi státním donucením, vyplývajícím z různých právních odvětví. Tak např. je míra státního donucení vycházející z práva trestního mnohem intenzivnější, než míra státního donucení vyplývajícího z práva občanského. Tuto mezioborovou gradaci tu však nemáme na mysli, nýbrž nám jde výlučně o gradaci míry občanskoprávního donucení, tedy gradaci míry státního donucení uvnitř občanského práva.

Nejintenzivnějším případem vynutitelnosti plnění povinnosti je případ, kdy zákon k vynucení jejího splnění poskytuje jak donucení *přímé* (procesní sankci, exekuci), pokud to povaha předmětu povinnosti připouští,

a zároveň i donucení *nepřímé* (hmotněprávní sankci za porušení povinnosti, popř. jinou formu nepřímého donucení).²¹⁾

Donucení přímé i nepřímé bude aplikovatelné v případech oněch typů povinností, které byly uvedeny na prvních dvou místech, tj. v případech povinnosti uložené zákonem každému kategoricky a nepodmíněně a povinnosti uložené zákonem toliko někomu a za předpokladu, že nastala určitá skutečnost, ale v tom případě bez zřetele na jeho vůli. V případech občanskoprávní povinnosti, kterou na sebe její subjekt vzal dobrovolně, se též vyskytuje tato míra intenzity, ale ne vždy.

Tu se totiž vyskytuje i slabší stupeň intenzity státního donucení, spočívající v tom, že zákon k vynucení splnění povinnosti poskytuje toliko donucení nepřímé, odpírá však donucení přímé, ačkoli z povahy povinnosti není nijak vyloučeno.

Jako příklad takovéto povinnosti možno uvést povinnost občana poskytnout podle § 227 obč. zák. organizaci součinnost, které je třeba k provedení služby. Tu by mohla být jistá pochybnost, zda vůbec jde o právní povinnost. Domníváme se však, že o právní povinnost jde, což lze dokázat celkem spolehlivě právě tím, že její porušení vyvolává právní následky, tj. občanskoprávní sankci. A tu jsme právě u toho. Porušení této povinnosti, která — i když je bezesporu též v zájmu organizace povinné poskytnout službu — je především v zájmu samotného občana, jenž je jejím subjektem, vyvolává sankci hmotněprávní, ale je jí odepřena sankce procesní, je jí odepřena přímá vynutitelnost exekucí. Nikde to sice není výslovně psáno, ale teoretickou úvahou, kterou tu nebudeme provádět, poněvadž by šla za rámec této studie, by se dalo dokázat, že exekuce k vydobytí splnění této povinnosti je nemyslitelná (stejně jako je nemyslitelný rozsudek, jímž by občan byl uznán povinným a procesně zavázán ke splnění povinnosti podle § 227 obč. zák.). Podobných případů je v občanském právu poměrně velký počet. Jsou to např. různé povinnosti oznamovací, reklamační a jiné, které jsou nevynutitelné přímým donucením, ale jejichž porušení je právním důvodem sankce.

Nedostatek přímého donucení se může vyskytnout i v případě povinností první kategorie, tedy těch nejintenzívnějších. Tam ovšem toliko tehdy, jestliže povaha dotyčné povinnosti sama exekuci vylučuje. V případě právě uvedeném však povaha povinnosti přímé donucení vůbec nevylučuje a přesto je zákon k jejímu vynucení neposkytuje.

Nepřímým donucením ještě slabší intenzity než právě uvedené je známé nepřímé donucení ke splnění naturálních obligací (kdy by mohlo být diskutováno o tom, zda ještě vůbec jde o donucení).

Podobně by mohlo být diskutováno o tom, zda vůbec je, byť jen nepřímě, vynutitelná povinnost čelit hroící škodě podle § 417 odst. 1 obč.

²¹⁾ Viz pozn. 18.

zák., kde jediným právním následkem jejího porušení je patrně možnost soudu redukovat výši náhrady škody podle § 450 obč. zák.

Tyto (příkladmo uvedené) případy, kdy se přímého donucení nedostává vůbec a kdy se intenzita nepřímého donucení oslabuje tak, že se donucení téměř ztrácí, nás dovádějí k problému nejobtížnějšímu, totiž k případům, u nichž znak uvedený při charakteristice právní povinnosti na posledním místě, tj. potenciální státní donucení chybí vůbec.

Otázka je, zda i takové chování, které je právní normou požadováno, ale není státní mocí vynutitelné, je či není nutné v našem slova smyslu, zda tedy jde i v těchto případech o právní povinnost.

Problém, který tu naznačujeme, je známý problém obecný, totiž problém tzv. *leges imperfectae*. V obecné teorii práva je sporné, zda *leges imperfectae* existují či neexistují. Pojem *lex imperfecta* je totiž v rozporu s Leninovým výrokem, že „právo není ničím bez aparátu, který by byl s to donucovat lidi, aby dodržovali právní normy.“²²⁾

Ani tento obecně teoretický problém tu nehodláme řešit. Nelze se mu však vyhnout a je třeba o něm alespoň stručně vyslovit názor, neboť se nepřímo dotýká i pojmu právní povinnosti.

Domníváme se, že teoretický spor o to, zda marxistická právní věda může či nemůže uznat *leges imperfectae*, je zbytečný prostě proto, že platné právo socialistických států a zejména platné právo československé bez zřetele na výšeuvedený výrok Leninův *leges imperfectae* obsahuje.

Napřed bude vhodné říci, co rozumíme pojmem *lex imperfecta*, aby popř. nevzniklo nedorozumění. Pod pojmem *lex imperfecta* rozumíme to, co se jím obvykle rozumí, totiž právní normu postrádající sankce, tedy právní normu, která postuluje určité lidské chování, ale stát pro vynucení toho chování neposkytuje prostředky státní moci, tedy nedostává se zcela potenciálního státního donucení. Až potud tedy jde o názor pravděpodobně nesporný a běžně přijímaný. Ve vymezení pojmu *leges imperfectae*, které bylo právě podáno, je ovšem — a to je důležité — přízvuk na tom, že se právní normě zcela nedostává sankce (potenciálního státního donucení). Nemíníme tedy výšeuvedené případy, v nichž se sice nedostává přímého donucení ke splnění závazku, ale existuje donucení nepřímé. Nemíníme tedy případy, kdy se nedostává sankce procesní, kdy tedy sankce (což je v občanském právu jev dost častý a ne nenormální) spočívá nikoli v exekuci, ale toliko v sankci hmotněprávní, jako jsou např. penále, ale i neplatnost právního úkonu atd. Konečně je samozřejmé, že za *lex imperfecta* nelze považovat právní normu, jíž chybí sankce ve slovním vyjádření právního předpisu, jímž je manifestována, ale tato sankce je obsažena v právním předpisu jiném. Právní normu neztotožňujeme s práv-

²²⁾ Lenin, Stát a revoluce, Spisy, sv. 25, str. 484.

ním předpisem, jedna právní norma může být vtělena do více právních předpisů a naopak více právních norem může být vtěleno do právního předpisu jednoho.

Vraťme se nyní k položené otázce. Řekli jsme, že v československém právu *leges imperfectae* existují. Tak např. povinnost pracovat podle čl. 19 odst. 2 ústavy — až na výjimku (navíc velmi problematickou) sankce podle § 203 tr. zák. — není nijak sankcionována a nemůže být vynucována státní mocí. *Leges imperfectae* se vyskytují i v právu občanském, a to zejména v oné jeho části, kterou někteří nazývají právem hospodářským. Tu to do značné míry souvisí i s tím, že hospodářský zákoník obsahuje četná ustanovení proklamačního a někdy přímo frázovitěho rázu, takže v některém případě je těžko určit, zda dotyčné ustanovení má vůbec právní charakter,²³⁾ a v některých případech sice asi o stanovení povinnosti právní normou jde, ale zcela se nedostává sankce, takže jde o *lex imperfecta*.

Srovnejme k tomuto účelu následující ustanovení hospodářského zákoníka:

Článek VI. cit. zák. stanoví: „Všechny orgány a socialistické organizace jsou povinny vynaložit nejvyšší úsilí a vyvinout co největší iniciativu, aby úkoly státního plánu rozvoje národního hospodářství byly splněny co nejlépe. Splnění úkolů státního plánu rozvoje národního hospodářství zajišťují socialistické organizace v plánech své hospodářské činnosti.“

Ustanovení § 30 odst. 2 téhož zákoníka stanoví: „Ministerstva jsou povinna běžně kontrolovat plnění stanovených úkolů, provádět rozborů hospodářské činnosti podřízených organizací a svou hospodářsko-organiza-torskou prací zajišťovat odstranění zjištěných nedostatků; jsou povinna též pečovat o to, aby v jimi řízených organizacích byly základní prostředky plně využívány.“

Prostředků přesného, exaktního odlišení, které z těchto dvou ustanovení téhož zákoníka je právní normou a které jí není, se právní vědě nedostává. Tu se tedy spíše než exaktní prostředky nutně uplatňuje vědecká zkušenost a to, čemu se říká „právní cit“. To pak vede k názoru, že čl. VI. hosp. zák., ačkoli výslovně používá slova „povinnost“, žádnou právní povinnost nekonstituuje a není vůbec právní normou, nýbrž do textu zákona zcela zbytečně a nevhodně vtělenou politickou proklamací. Naproti tomu § 30 odst. 2 cit. zák. patrně právní normou je a povinnost (míněno právní povinnost) konstituuje, nedostává se tu však sankce. V rozpravě, která se o této otázce konala při projednávání našeho článku

²³⁾ Rada takovýchto ustanovení, v nichž se pojmu povinnost používá frázovitě a kdy patrně vůbec o právní povinnost nejde, je i v občanském zákoníku, srov. např. § 43, 152, 223, 308.

Povinnost a odpovědnost v občanském právu²⁴⁾ v redakci Právníka, bylo sice namítáno, že sankce je tu dána ústavní odpovědností ministrů, domníváme se však, že tato námitka neobstojí. Předně ústavní odpovědnost ministrů (spočívající v jejich odvolání z funkce ministra) je odpovědností politickou a nikoli *sankcí* právní. Za druhé: ustanovení § 30 odst. 2 mluví o povinnosti ministerstev a nikoli ministrů. Povinnost ministerstva však jistě není totéž jako povinnost ministra, i když ministr nakonec politicky odpovídá i za její splnění. Pokud však jde o ministerstva sama, ústava žádnou jejich odpovědnost nestanoví, takže o ústavní odpovědnosti *ministerstev* nelze hovořit. Trváme tedy na svém názoru, že čl. 30 odst. 2 hosp. zák. je *lex imperfecta*.

Jak se nyní ale uznání existence legis imperfectae srovnává s naší definicí právní povinnosti. Nejprve ještě je třeba zopakovat dilema, které se obecně v problému legis imperfectae klade a vyjasnit úplně naši pozici v tomto dilematu (i když je patrně po tom, co bylo dosud vyloženo, dosti jasná). Znamé dilema, o kterém tu hovoříme, je toto: Buď se setrvá rigidně na slovech výše uvedené myšlenky Leninovy, že právo není ničím bez aparátu, který by byl s to donucovat lidi k dodržování právních norem, a pak nezbyvá než popřít, že *leges imperfectae* jsou právem a prohlásit je za, takříkajíc, do textu zákona propašovaná desiderata zákonodárcova, nemající charakter právních příkazů a právních povinností. V tomto případě by v uvedeném příkladu čl. VI. a § 30 odst. 2 hosp. zák. byly stejného charakteru, ačkoli stejného charakteru očividně nejsou. (Musíme se tu odvolat na „očividnost“, neboť, jak už bylo řečeno, exaktních rozlišovacích metod tu není a vědecké zdůvodnění povahy normativních vět typu čl. VI. a § 30 odst. 2 hosp. zák. je aposteriorně odvozeno od pozice zaujaté v dilematu, o kterém je tu právě řeč.)

Druhým východiskem tohoto dilematu je uznat *leges imperfectae* za právní normu, uznat tedy nesankcionovanou povinnost a připustit tudíž výjimku z požadavku státního donucení, jako nezbytného pojmového znaku právní povinnosti. To je, jak vidno, naše pozice.

Je tedy třeba, abychom dříve podanou definici právní povinnosti zpřesnili. Záměrně neříkáme změnili, poněvadž to, co bude nyní řečeno, nepovažujeme za podstatnou změnu podané definice, nýbrž za připuštění výjimky, přičemž se domníváme, že v tomto případě výjimka definici nevyvrací, nýbrž že platí *exceptio firmat regulam*. Při této definici totiž nám nejde toliko o záležitost logickou, nýbrž o určitou sociální skutečnost, která má být logickou formou vyjádřena. Sociální skutečnost pak zajisté nelze nutit, aby byla bezvýjimečná, a nelze ve snaze o logickou čistotu přehlížet výjimky, jestliže existují. Domníváme se tedy, že abso-

²⁴⁾ Právník, č. 3/1966, viz str. 207.

lutně nezbytným znakem právní povinnosti je to, že je stanovena právní normou a že je z právní normy odvoditelná i *míra* nutnosti chování. Nutnost sama (ve smyslu potenciálního státního donucování) je pravidlem, avšak pravidlem připouštějícím ojedinělé výjimky v podobě legis imperfectae. Společnost, která má moc prostřednictvím státu k určitému společensky žádoucímu chování určenému právní normou donucovat, může od možnosti uplatnění této moci v určitých případech závazně upustit a omezit se na stanovení povinnosti právní *formou*.

Domníváme se, že toto řešení dilematu je správnější a že lépe odpovídá sociální skutečnosti než řešení druhé, podle kterého by bylo třeba četným ustanovením naší ústavy i jiných zákonů upřít charakter právní normy.

Závěrem tedy soudíme, že asi není možno rozšiřovat znaky pojmu právní povinnosti nad požadavek určitého chování, uloženého právní normou, tedy nad požadavek stanovení určité míry nutnosti chování právní normou.

Tím ovšem nechceme nijak obhajovat sociální potřebnost či užitečnost nesankcionovaných právních předpisů. Právě naopak, považujeme legis imperfectae v socialistickém právu za nežádoucí. Věc má význam nejen z hlediska teorie, ale i z hlediska legislativní praxe. Poněvadž mezi pouhou zákonnou proklamací, která vůbec není právní normou, a lex imperfecta bývá malý formulační rozdíl a obojí se někdy dá těžko od sebe rozeznat, dochází dost často k tomu, že se do zákona vtěluje nenormativní postuláty, jako je např. cit. čl. VI. hosp. zák. a mnohé jiné, které přispívají k zatemňování sociálního působení povinnosti a odpovědnosti, a legislativa by se jich měla vystříhat.

10. Zaměření právní povinnosti do budoucna

Povinnost podmíněná a nepodmíněná

Právní povinnost hledí vždy kupředu, do budoucnosti. Tak soudí i Alekseev v cit. díle, aniž se však blíže zabýval tím, co to znamená a proč tomu tak je. Proto je třeba se touto otázkou zabývat trochu podrobněji, přičemž si všimneme dvou, nikoli zcela symetrických stránek problému.

První stránka zaměření povinnosti do budoucnosti spočívá v této úvaze: Právní povinnost je určitá právem stanovená míra určitého chování. Aspekt budoucnosti se tedy nejprve týká chování, které je předmětem povinnosti. Právní povinnost je určitou mírou nutnosti *budoucího* chování, přičemž budoucností se tu rozumí budoucnost ve vztahu k právní normě, která povinnost ukládá, a jestliže povinnost vzniká na základě právní normy a navíc ještě nějaké právní skutečnosti, pak se budoucností chování, které je realizací právní povinnosti, rozumí budoucnost ve vztahu

k právní skutečnosti, která dala povinnosti vznik. Budoucností chování se tedy zkrátka rozumí budoucnost ve vztahu ke vzniku povinnosti.

Toto obrácení právní povinnosti k budoucnosti je vnitřním znakem každé normativní věty: to, co má být, se může se zřetelem k okamžiku vzniku normy uskutečnit vždy jen v budoucnosti. (Není to vyvráceno tím, že se v praktické normotvorbě může stát, že to, co podle normy má být, už ve skutečnosti v době vzniku normy je. Jako *realizace normy* to může nastat teprve po jejím vzniku, tedy v budoucnosti, byť ta budoucnost byla jen třeba zlomkem vteřiny.) Obrácení normy do budoucnosti se tedy, jak vidno, dá – alespoň se nám to tak jeví – poměrně snadno dokázat logicky. (Obdobné platí o vztahu budoucnosti povinovaného chování a vzniku právní povinnosti, vznikla-li nikoli zároveň s právní normou, nýbrž později na základě nějaké právní skutečnosti.)

K dosavadní argumentaci lze dodat ještě toto: Zatím jsme argumentovali k důkazu, že povinované chování nemůže být minulé ve vztahu k právní normě, resp. právní skutečnosti, která založila povinnost takto se chovat. Nyní se pokusíme dokázat, že pojem „minulé povinované chování“ je nezávislé na jakékoli relaci *contradictio in adiecto*. Důkaz je podle našeho názoru velmi prostý a vychází z pojmu právní povinnosti jako míry nutnosti určitého chování. Nutnost chování byla v případě právní povinnosti vysvětlena nikoli jako kauzální nutnost, nýbrž jako postulát vynucovaný státní mocí. Chování, které je předmětem právní povinnosti, je tedy chování (s jistou značnou společenskou intenzitou) požadované. Od toho pak už je jistě možno pro stručnost výkladu učinit určitý skok v argumentaci a tvrdit, že realizací povinovaného chování, tj. tím, že se povinované chování stalo *minulým*, povinnost zanikla splněním a není tedy více povinnosti k takovému chování. (Ani tehdy, je-li předmětem právní povinnosti určité chování opětované. I v takovémto případě není a nemůže být právní povinnosti k chování, které bylo podle povinnosti již vykonáno.)

Tvrzení „minulé povinované chování“ dává tedy rozumný smysl jen tehdy, znamená-li chování, které bylo v minulosti povinováno (a nyní už povinováno není). Nedává však rozumný smysl a je kontradiktorní *in adiecto*, pokud by mělo znamenat minulé chování (tj. chování v minulosti uskutečněné), které je v současnosti povinováno.

Zdá se nám, že nezbytnost budoucnosti chování, které je předmětem právní povinnosti, byla dostatečně dokázána a můžeme tedy přejít k druhé stránce věci. Ta spočívá nikoli již v budoucnosti chování, které je předmětem právní povinnosti, nýbrž v otázce budoucnosti právní povinnosti samé.

Právní povinnosti vznikají buď přímo ze zákona (*ex lege*), nebo na základě zákona v důsledku určité právní skutečnosti. Vznikne-li povinnost

přímo ze zákona, tu je míra nutnosti chování adresátů zákonné povinnosti vymezena v okamžiku, kdy zákon vstoupil v účinnost. Chování, které je předmětem povinnosti, je budoucí, zákonná povinnost sama je se zřetelem k pozorovateli zákona (k tomu, kdo zákon poznává) *minulá*. Tato povinnost totiž v okamžiku, kdy ji poznáváme, už existuje. (Řeklo-li by se, že je přítomná, je to totéž, jako když se řekne, že je minulá. Přítomnost v tomto smyslu je vždy minulostí.) Na tomto příkladu ostatně již nyní vidíme, že na rozdíl od „minulého povinovaného chování“ pojem „minulé právní povinnosti“ není nesmyslný, a to nejen ve smyslu „povinnost, která byla a už není“, ale ani ve smyslu „povinnost, která byla (tj. v minulosti vznikla) a dosud je“.

Věc je však složitější tehdy, vznikla-li povinnost v důsledku nějaké právní skutečnosti. Proto budeme demonstrovat problematiku budoucnosti, resp. minulosti právní povinnosti na tomto případě. (Budou tím ostatně nepřímě vysvětleny i případy vzniku povinnosti přímo ze zákona.)

Prvním předpokladem vzniku povinnosti z nějaké právní skutečnosti je též vždy zákon. Ten však na rozdíl od uložení povinnosti *ex lege* v tomto případě ukládá povinnost hypoteticky. Stanoví míru nutnosti určitého chování abstraktně pro případ, že nastane nějaká právní skutečnost, se kterou právo vznik povinnosti spojuje. Zákon tedy stanoví, jakou míru nutnosti svého chování *bude mít* adresát zákona, nastane-li nějaká právní skutečnost. Jinými slovy to znamená, že zákon stanoví, jakou povinnost *bude mít* určitý subjekt, nastane-li nějaká právní skutečnost. Také se říká, že zákon stanoví objektivní povinnost, kdežto z právní skutečnosti vzniká povinnost subjektivní. A tím se dostáváme k prvému aspektu budoucnosti povinnosti (a to budoucnosti, resp. minulosti povinnosti ne už ve vztahu k tomu, kdo ji poznává, ale ve vztahu dvou právních povinností různé kvality). Subjektivní povinnost je totiž nutně a vždy budoucí ve vztahu k povinnosti objektivní. (I tu je argument zcela primitivní: Napřed musí být právní norma, jejíž dispozice objektivní povinnost stanoví, a pak teprve může vzniknout subjektivní povinnost určité osobě. Vyplývá to prostě z toho, že nikomu nemůže být uložena právní povinnost jinak než zákonem nebo na základě zákona, což považujeme za jeden ze stěžejních principů socialistické zákonnosti.)

Tím ale problematika ještě není vyčerpána. Vezměme jako příklad kupní smlouvu, při které se neplní hned, nýbrž dospělost povinností obou účastníků (nebo alespoň jednoho z nich) nastane po určité době. Jaká je situace v tomto případě? Dostali jsme se tu k jednomu z nejtemnějších teoretických problémů občanského práva, který bývá na straně oprávněného vyjadřován jako rozdíl mezi právem (subjektivním) a nárokem.²⁵⁾

²⁵⁾ V naší literatuře se tomuto problému věnoval zejména Luby. Viz Učebnice

Reflex tohoto teoretického problému se v poslední kodifikaci z let 1963 až 1965 promítl dokonce i do zákonodárství, a to způsobem, který nevolky demonstruje, jaká nebezpečí jsou skryta v tom, když zákon začne příliš definovat a zaměňovat se za učebnici. Ustanovení § 101 ZMO, které má takovýto typicky učebnicový ráz, definuje v odst. 1 nárok jako právo vymáhat v době splatnosti plnění, které je předmětem pohledávky. Zákon tu tedy přejímá správnou Lubyho koncepci nároku. Jenže ve vzdálenosti pouhých dvou set paragrafů zákoník mezinárodního obchodu zapomíná na ponaučení, které svým adresátům o pojmu nároku dal v § 101, a v § 304 a v § 305 a n. používá slova „nárok“ zcela nedvojsmyslně a nepochybně ve smyslu „subjektivní právo“. Přichází tedy na mysl staré pravidlo, že „omnis definitio periculosa“.

Vztah subjektivního práva a nároku, který byl teoreticky řešen a patrně vyřešen (viz výše), má ovšem rub, totiž pasivní reflex subjektivního práva a nároku na straně dlužníka, na straně toho, kdo je povinen. A tento naruby obrácený problém nároku specificky řešen nebyl. (Z hlediska povinného subjektu byl řešen toliko jako reflex tohoto problému na straně subjektu oprávněného.) Pojmovému rozlišování subjektivního práva a nároku neodpovídá — alespoň pokud je nám známo — v literatuře žádné korespondující pojmové rozlišování na straně subjektu povinného. Rozlišuje se tu od pradávna povinnost (resp. častěji závazek či dluh) a jeho dospělost, resp. splatnost. Stačí však toto rozlišení k vysvětlení otázek, které tu máme na mysli? Domníváme se, že nikoli a pokusíme se věc vysvětlit hlouběji.

Položme nejprve tuto otázku: Byla-li uzavřena kupní smlouva a v ní ujednáno, že předmět koupě má být kupujícímu odevzdán měsíc po uzavření smlouvy, má prodávající dva týdny po uzavření smlouvy povinnost předmět koupě kupujícímu odevzdat nebo nemá? (Samozřejmě, že máme na mysli tento případ „čistý“, nikoli tedy situaci, kdy z nějakého zvláštního důvodu vznikla povinnost plnit dřív, než bylo ve smlouvě sjednáno.)

Jistě nikdo nebude váhat s odpovědí, že prodávající tuto povinnost nemá, a také, kdyby ho kupující o vydání věci v této době zažaloval, prohraje. Prohraje ovšem nikoli proto, že prodávající povinnost vydat mu předmět koupě vůbec nemá, nýbrž proto, že ji nemá v době, kdy od něho je vydání věci požadováno. Nechť je tedy výše položená otázka jen docela málo přeformulována a položena takto: Byla-li uzavřena kupní smlouva a v ní ujednáno, že předmět koupě má být kupujícímu odevzdán měsíc po uzavření smlouvy, má prodávající od okamžiku, kdy se smlouva

stala perfektní, tedy např. i dva týdny po jejím uzavření, povinnost kupujícímu předmět vydat nebo nemá? Na takto formulovanou otázku jistě nikdo nebude váhat odpovědět, že ano, že prodávající tuto povinnost má. Dostáváme se tedy do zvláštní situace: Na tutéž otázku, zda v daném případě prodávající má či nemá povinnost dva týdny po uzavření smlouvy vydat kupujícímu předmět koupě, dostáváme jednu odpověď, že ano, a podruhé, že ne. Zvláštnost situace spočívá v tom, že v obou případech je to pravda. Přitom se nedejme klamat tím, že otázka byla dvakrát různě formulována. Situace by byla stejná, ať by otázka byla formulována jakkoli. Různost formulace byla zvolena jen z důvodů stylistických, aby věc byla výrazově plastičtější, srozumitelnější. Obojí, tj. pozitivní i negativní odpověď by ovšem bylo možno dát i na otázku prvou, aniž byla přeformulována a bylo by to taky pravda. Proávající má totiž skutečně dva týdny po uzavření smlouvy povinnost vydat předmět koupě kupujícímu, nemá však povinnost realizovat její vydání (tedy fakticky věc vydat) tento den. Nic by se nezměnilo, ani kdybychom formulovali otázku tak, zda prodávající má povinnost vydat kupujícímu věc patnáctý den po uzavření smlouvy. Zajisté, že v tento den má povinnost věc vydat, ale nemá povinnost tak učinit v tento den.

Nejelementárnější zákony formální logiky však vylučují, že by na tutéž otázku v tomtéž čase mohla být zároveň dána pravdivá odpověď pozitivní i negativní. Jsou-li na tutéž otázku v tomtéž čase dány zároveň odpovědi pozitivní a negativní, je v tom nutně logická chyba a pravdivá může být odpověď toliko jedna. Řekli-li jsme tedy nahoře, že zvláštnost situace, do níž jsme se dostali, spočívá právě v tom, že na tutéž otázku dostáváme zároveň kladnou i zápornou odpověď, neměli jsme v úmyslu změnit zákony formální logiky, nýbrž demonstrovat jen to, že byla chyba v kladení otázky. Tato chyba je v tom, že ve skutečnosti nešlo o otázku jednu, nýbrž o dvě různé otázky. Přitom, jak jsme se snažili dokázat na několika příkladech, logická vadnost otázky nevyplývá z její formulace. Viděli jsme, že přeformulování otázek nijak nepomáhalo a že situace byla stejná, přestože otázka byla formulována různými způsoby. Logická chyba byla jinde, totiž v tom, že při každé odpovědi (tj. při kladné a při záporné) bylo jinak chápáno slovo povinnost.

Tuto dvojsmyslnost pojmu povinnosti vzešlé z právní skutečnosti je tedy třeba odstranit. Uzavřením kupní smlouvy se objektivní povinnost stala subjektivní, stala se právní povinností určité osoby. Míra nutnosti chování obecně a abstraktně vymezená v zákoně se stala mírou nutnosti chování určitého subjektu. Teď ale přicházíme k hlavnímu problému: Míra nutnosti určitého chování je v zákoně určena nejen obecně a abstraktně, ale též hypoteticky, pod podmínkou, že nastane nějaká právní skutečnost. Tato právní skutečnost nastala a objektivní povinnost se stala

povinností subjektivní, abstraktní, resp. obecná povinnost se stala konkrétní povinností (zvláštní, jedinečnou povinností) určité osoby. Stala se však hypotetická povinnost povinností ničím nepodmíněnou? Mohla se jí stát. (Tak je tomu např. při smlouvách, z nichž se plní hned a z ruky do ruky.) Nemusí se to však stát a povinnost z právního úkonu může být též hypotetická, byť v jiném smyslu, než je hypotetická povinnost stanovená obecně zákonem.

V takovém případě tedy uzavřením smlouvy (resp. přesněji řečeno, její perfekcí) se subjekty smlouvy stanou subjekty právní povinnosti, a to právní povinnosti již nikoli obecné pro všechny, ale jedinečné v osobě každého z nich, ovšem povinnosti též podmíněné. Podmíněné tím, že ještě něco nastane a až to nastane, změní se povinnost podmíněná v nepodmíněnou, což — přesně vyjádřeno — znamená, že teprve v tomto okamžiku povinnost, kterou jsme nazvali nepodmíněnou, vznikne. Lze se o tom snadno přesvědčit tím, že žaloba na plnění dříve rozhodovaná by musila být zamítnuta.

Zajímavým způsobem to vyjadřují § 353 a 355 obč. zák.; podle prvního *povinnost pojišťovny plnit* vzniká prvním dnem po uzavření smlouvy (atd.), kdežto podle druhého (§ 355 odst. 2) právo na plnění proti pojišťovně vznikne, nastane-li skutečnost, se kterou je spojen *vznik povinnosti pojišťovny plnit* (pojistná událost). Zákon tu tedy mluví o povinnosti pojišťovny plnit ve dvou různých smyslech a tak, zřejmě nevolky, demonstruje s velkou názorností problematiku povinností korespondujících se subjektivním právem a nárokem. Ustanovení § 353 obč. zák. totiž bez nejmenší pochybnosti rozumí povinnost pojišťovny splnit povinnost podmíněnou, kdežto v § 355 odst. 2 jí rozumí povinnost nepodmíněnou (povinnost, která se stala nepodmíněnou v důsledku skutečnosti, která nastala po vzniku povinnosti podmíněné).

Právní úkon může tedy dát vznik povinnosti buď podmíněné nebo nepodmíněné, a to tím, že váže vznik povinnosti nepodmíněné ještě na nějakou další skutečnost. Touto další skutečností je zejména další právní úkon (výjimečně protiprávní úkon) nebo událost, která nastane poté, co vznikla povinnost nepodmíněná.

Dalším právním úkonem, který přeměňuje povinnost podmíněnou v nepodmíněnou, jsou zejména

odvolávky podle § 188 hosp. zák.;

volba při alternativně určeném předmětu splnění (§ 72 obč. zák.);

sdělení hesla jako podmínka výplaty vkladu, resp. jiné dispozice s ním (§ 331 obč. zák.);

příkazy při obstarání věci pro jiného ve smyslu § 410 obč. zák. (nikoli zcela stejný charakter mají příkazy dávané dopravci podle § 313 obč. zák. a § 554 zák. mezin. obch., v nichž jde o tzv. kontrordry, přesto však mů-

žeme počítat s jistou výhradou do této kategorie); s jistou výhradou můžeme do této kategorie počítat též určení přesného množství prodávaného zboží prodávajícím podle § 299 zák. mezin. obch.; při smlouvách závislých podle § 419 zák. mezin. obch. splnění vedlejší (junktimové nebo reciproční) smlouvy, které je podle § 419 cit. zák. považováno ve vztahu k smlouvě hlavní za podmínku odkládací, popř. (nesplnění smlouvy vedlejší) za podmínku odkládací, popř. (nesplnění smlouvy vedlejší) za podmínku rozvazovací.

Protiprávní úkon činí podmíněnou povinnost nepodmíněnou výjimečně a tyto případy je třeba přirozeně odlišovat od případů odpovědnosti, kdy protiprávní úkon sám dává vznik povinnosti podmíněné anebo přímo povinnosti nepodmíněné. Tu nám jde o případy, kdy protiprávní úkon činí *primární* povinnost nepodmíněnou. Příkladem toho je závazek ručitele podle § 54 obč. zák. a § 197 zák. mezin. obch., kterýžto primární závazek se stane z podmíněného nepodmíněným v důsledku toho, že dlužník, za něhož se ručí, svůj dluh nesplnil. Porušení povinnosti dlužníka je tu tedy důvodem transformace podmíněné povinnosti ručitelovy v nepodmíněnou.

Protiprávní úkon jednoho tu tedy transformuje podmíněnou primární povinnost druhého v primární povinnost nepodmíněnou.

Událost je skutečností, která působí nepodmíněnost dosud podmíněné povinnosti jen výjimečně.

Tak především tomu v zmíněném již případě § 355 odst. 2 obč. zák. a vůbec v případech transformace podmíněné povinnosti z pojistné smlouvy v povinnost nepodmíněnou, jestliže je pojistnou skutečností událost.

Dále je tomu např., když ohrožení závažnou škodou podle § 416 odst. 1 obč. zák. nastane v důsledku události. V tomto případě se podmíněná povinnost zakročit podle § 416 odst. 1 obč. zák. (jsou-li splněny i ostatní předpoklady tam uvedené) stane nepodmíněnou.

Naproti tomu sem nepatří odkládací podmínka. Jejím splněním totiž vzniká teprve povinnost, vzniká jí sám závazek (viz § 36 obč. zák.); nejde tedy o přeměnu již existující povinnosti podmíněné v povinnost nepodmíněnou, nýbrž, jak řečeno, o vznik povinnosti vůbec.

Rovněž sem nepatří rozvazovací podmínka. Její splnění nepůsobí změnu existující povinnosti podmíněné v nepodmíněnou, ale zánik povinnosti podmíněné, aniž ke vzniku povinnosti nepodmíněné vůbec došlo (resp. může působit i zánik povinnosti nepodmíněné, je-li předmětem závazku opětuující se plnění).

Vidíme tedy, že pojmu právní povinnost se používá v trojím různém významu, míní se jím totiž

povinnost objektivní, tj. míra nutnosti určitého chování, stanovená obecně a hypoteticky, a

*povinnost subjektivní, stanovená konkrétně určité osobě a tato subjektivní povinnost může být
povinnost nepodmíněná nebo
povinnost podmíněná.*

Povinnost subjektivní je ve vztahu k povinnosti objektivní povinnosti budoucí. Будущей повинности je dále povinnost nepodmíněná ve vztahu k povinnosti podmíněné. Povinnost může být i minulá, aniž by to byl protimluv, a to, jak už bylo řečeno, může být nejen minulá a už nejsoucí, ale může být i minulá a ještě, tj. v současnosti jsoucí (trvajících). I nepodmíněná subjektivní povinnost může být minulá a dosud jsoucí: je to nepodmíněná povinnost, která již vznikla a dosud nebyla splněna.

Na konci tohoto výkladu budiž ještě upozorněno na to, že jsme jím na straně povinnosti dospěli k důslednému paralelismu s rozlišováním subjektivního práva a nároku: subjektivnímu právu odpovídá podmíněná povinnost, nároku povinnost nepodmíněná.

МАРТА КНАППОВА

О понятии гражданско-правовой обязанности

РЕЗЮМЕ

1. Обязанность мыслима только в общественной жизни людей; она всегда может осуществляться только по отношению к другому человеку и в определенной связи к обществу.

2. Экономическую основу обязанности автор видит в потребности, под которой понимает объективное состояние, отражающееся в субъективном состоянии. Речь идет об индивидуальной потребности, которая всегда связана каким-либо способом с потребностью общественной. Следовательно, под потребностью следует понимать объективную необходимость чего-нибудь к сохранению жизни индивида, к сохранению или достижению определенного жизненного уровня индивида или общества в определенных материальных условиях жизни общества.

3. Интерес является следующим элементом, который содержится в понятии обязанности и который понимается как объективная, а не как субъективная действительность, а именно в том смысле, что его нужно понимать не как психологическое, а как общественное явление. Объективной стороной интереса является потребность. Субъективная сторона интереса начинается осознанием потребности и к этому прибавляется хотение, чтобы потребность была удовлетворена. Что касается общественного интереса, речь идет об общественном сознании потребности и общественном действии, направленном к ее удовлетворению. Общественную обоснованность субъективного интереса можно оценить потребностью индивида, отраженной в потребностях общества.

4. Общественная необходимость правовой обязанности вытекает из факта, что люди удовлетворяют свои потребности во взаимном сотрудничестве, в многочисленном взаимодействии. Следовательно, интерес вызывая волю быть удовлетворенным, вызывает также потребность, чтобы другие люди относились к субъекту интереса каким-либо образом. Однако в области материальных отношений такое поведение, имеющее качество постулата, не имеет характер обязанности; здесь действует экономическое давление, которое, например, необходимо приводит людей к обмену товаров. Но индивиды могут высвободиться от этого давления и вызвать этим общественные нарушения. В общественное сознание, в которое входит общественный интерес, вступает, следовательно, и сознание опасности возможного поведения людей, которое противоречит общественным интересам. Возникает сознание принуждения и иного, чем экономического, и это принуждение создается: это общественная нравственность и это, наконец, право, которое создает *обязанность*.

5. В литературе субъективное право было определено как законом охраняемая мера возможного поведения. Возможному поведению лица, обладающего правом, соответствует необходимое поведение лица обязанного; следовательно, обязанность можно определить как правом возложенную меру необходимого поведения. По вопросу, могут ли права и обязанности существовать только в правоотношениях или также вне них, автор придерживается того мнения, что могут существовать и вне правоотношений.

6. Необходимость, так как автор понимает ее в своем определении, не является, конечно, необходимостью каузальной. Правовая обязанность может возникнуть исключительно тогда, когда результат вызывается волевым человеческим действием. Таким образом, неизбежной предпосылкой правовой обязанности является определенный выбор поведения. Говоря о том, что обязанность является мерой необходимости определенного поведения, автор этим имеет в виду не просто поведение, вызванное непосредственно обязанностью, а поведение, к которому государство в случае необходимости принуждает, следовательно, поведение, вынуждаемое государством. Должное поведение вынуждается прямо или косвенно.

7. Правовая обязанность имеет свою социальную основу в объективных потребностях общества, однако, ее нельзя выводить только из объективных потребностей. Источником ее, как обязанности правовой, является всегда правовая норма.

8. Под мерой необходимости определенного поведения в понятии обязанности понимается не мера государственного принуждения, а мера вынужденного поведения, следовательно, мера ограничения субъекта обязанности.

9. Мера государственного принуждения у различных обязанностей является различной в зависимости от интенсивности потребности или интереса, которые находятся в основе обязанности. Наиболее ярким примером принуждения исполнения обязанности является случай, когда закон для вынуждения его исполнения предоставляет как прямую, так и косвенную меру принуждения. Однако некоторые обязанности не могут вынуждаться прямым принуждением, хотя их нарушение является правовым основанием для применения санкции. В тех случаях, когда прямое принуждение не является достаточным и когда интенсивность косвенной меры принуждения почти теряется, возникает весьма сложная проблема, т. е. проблема так называемого *legis imperfectae*. По этому вопросу автор высказывает мнение, согласно которому абсолютно необходимым признаком правовой обязанности является то, что она установлена правовой нормой и что из правовой нормы вытекает и мера необходимого поведения. Сама необходимость является правилом, однако, правилом, допускающим редкие исключения в виде *legis imperfectae*.

10. Правовая обязанность всегда нацелена на будущее. Под будущим здесь понимается будущее в отношении к правовой норме или в отношении к юридическому факту, на основе которого возникла правовая обязанность: то, что должно быть, может осуществиться по отношению к моменту возникновения нормы всегда лишь в будущем. Разграничению понятий субъективного права и притязания в литературе не соответствует какая-либо дифференциация в отношении субъекта обязанности. Юридическое действие может привести к возникновению обязанности или обусловленной или безусловной, а именно так, что связывает возникновение обязанности безусловно еще с другим фактом. Следовательно, понятие правовой обязанности применяется в трех разных значениях: как объективная обязанность, субъективная обязанность и обязанность обусловленная или безусловная.

Субъективная обязанность в отношении к обязанности объективной является обязанностью будущей. Будущая обязанность является обязанностью безусловной в отношении к обязанности обусловленной. Это приводит к параллельному разграничению субъективного права и притязания: субъективному праву соответствует обусловленная обязанность, притязанию — обязанность безусловная.

Zum Pflichtbegriff im Zivilrecht

ZUSAMMENFASSUNG

1. Die Pflicht ist nur im gesellschaftlichen Zusammenleben der Menschen denkbar; sie kann immer nur gegen eine andere Person und in einem gewissen Verhältnis zur Gesellschaft realisiert werden.

2. Die ökonomische Grundlage der Pflicht suchen wir im Bedarf, unter welchem wir einen objektiven Zustand verstehen, der sich in subjektiven Zuständen widerspiegelt. Es handelt sich um den individuellen Bedarf, der in irgend einer Art an den gesellschaftlichen Bedarf gebunden ist. Unter Bedarf verstehen wir also, die objektive Notwendigkeit einer Sache zur Erhaltung des Lebens eines Einzelnen, zur Erhaltung oder Erreichung eines gewissen Lebensniveaus der Einzelnen oder der Gesellschaft, unter bestimmten materiellen Lebensbedingungen der Gesellschaft.

3. Das Interesse ist ein weiterer Umstand, der im Pflichtbegriff enthalten ist und der selbstverständlich gleichfalls als objektive und nicht als subjektive Tatsache verstanden wird und zwar in dem Sinne das wir ihn nicht psychologisch, sondern als gesellschaftliche Erscheinung verstehen. Die objektive Seite des Interesses ist der Bedarf. Die subjektive Seite des Interesses beginnt indem uns der Verbrauch zum Bewusstsein kommt, wozu das Wollen, den Verbrauch zu stillen, hinzutritt. Beim gesellschaftlichen Interesse handelt es sich dann um das gesellschaftliche Bewusstsein des Bedarfes und eine gesellschaftliche Aktion, die zu seiner Befriedigung führt. Die gesellschaftliche Berechtigung des subjektiven Interesses ist durch den Bedarf des Einzelnen, übertragen auf den Bedarf der Gesellschaft einschätzbar.

4. Die gesellschaftliche Unentbehrlichkeit der Rechtspflicht geht aus der Tatsache hervor, dass die Menschen ihre Bedürfnisse in gegenseitiger Zusammenarbeit, in ungezählten gegenseitigen Aktionen befriedigen. Also dadurch, dass das Interesse den Willen hervorruft, befriedigt zu werden, ruft es auch die Forderungen hervor, dass sich die anderen Menschen im Verhältnis zum Interessenssubjekt irgendwie verhalten. Auf dem Gebiete der materiellen Beziehungen hat aber ein solches postuliertes Verhalten nicht den Charakter der Pflicht, es wirkt hier der ökonomische Druck, der z. B. die Menschen unumgänglich zum Warenaustausch führt. Einzelne Subjekte können sich aber diesem Zwang entziehen und dadurch gesellschaftliche Störungen hervorrufen. In das gesellschaftliche Bewusstsein, in welchem die Gesellschaftsinteressen aufbewahrt werden, tritt also auch das Bewusstsein der Gefahr eines möglichen Verhaltens der Menschen, welches den Gesellschaftsinteressen widerstrebt. Es bildet sich das Bewusstsein auch eines anderen als ökonomischen Zwanges hervor und dieser Zwang entsteht: es handelt sich um die gesellschaftliche Moral und endlich auch um das Recht, welches die *Pflicht* hervorbildet.

5. Das subjektive Recht wurde in der Literatur als ein durch das Gesetz geschütztes Mass der Verhaltensmöglichkeiten definiert. Einem auf der Seite des Berechtigten möglichem Verhalten entspricht das damit auf der anderen Seite nötige korespondierende Verhalten des Verpflichteten; die Pflicht kann also als ein durch das Recht auferlegtes Mass des notwendigen Verhaltens definiert werden. In der Frage ob Rechte und Pflichten nur in Rechtsverhältnissen in Erscheinung treten können oder auch ausserhalb dieser, vertritt die Autorin den weiter angeführten Standpunkt.

6. Die Notwendigkeit, so wie sie in unserer Definition verstanden wird, ist aber selbstverständlich keine kausale Notwendigkeit. Die Rechtspflicht kann ausschliesslich nur dann entstehen, wenn das Ergebnis durch freies menschliches Wirken erzielt werden kann. Die Rechtspflicht setzt also unvermeidlich eine bestimmte Verhaltenswahl voraus. Wenn wir also darüber sprechen, dass die Pflicht das Mass der Notwendigkeit eines bestimmten Verhaltens ist, meinen wir hiermit nicht

das durch die Pflicht unmittelbar verursachte Verhalten, sondern das Verhalten, zu welchem der Staat im Falle der Erfordernis zwingt, also ein durch den Staat *erzwungenes* Verhalten. Das gebührende Verhalten wird direkt oder indirekt erzwungen.

7. Die Rechtspflicht hat ihre *soziale Grundlage* in den objektiven Bedürfnissen der Gesellschaft, sie kann aber nie *nur* von den Gesellschaftsbedürfnissen abgeleitet werden. Ihre Quelle als *rechtliche* Pflicht ist immer die Rechtsnorm.

8. Beim Begriff der Pflicht ist als Mass der Notwendigkeit eines bestimmten Verhaltens nicht das Mass des staatlichen Zwanges gemeint, sondern das Mass des erzwungenen Verhaltens, also das Mass der Einschränkung des Subjektes durch die Pflicht.

9. Das Mass des staatlichen Zwanges ist bei verschiedenen Pflichten nach der Intensität des Bedarfes, resp. des Interesses, die sich im Grunde der Pflicht befinden, verschieden. Der intensivste Fall der Erzwingung der Pflichterfüllung ist der Fall, in welchem das Gesetz zur Erzwingung seiner Erfüllung den mittelbaren, sowie auch unmittelbaren Zwang ermöglicht. Verschiedene Pflichten sind aber nicht durch unmittelbaren Zwang zu erreichen, ihre Verletzung ist aber ein Rechtsgrund zur Sanktion. Fälle, in welchen der unmittelbare Zwang nicht besteht, und in welchen sich die Intensität des mittelbaren Zwanges fast verliert, führen zum schwierigsten Problem, nämlich zum Problem des s. g. *leges imperfectae*. In dieser Frage ist die Autorin der Ansicht, dass das absolut notwendige Kennzeichen der Rechtspflicht darin besteht, dass sie durch die Rechtsnorm bestimmt ist und dass aus der Rechtsnorm auch das *Mass* der Notwendigkeit des Verhaltens abgeleitet werden kann. Die Notwendigkeit selbst ist zwar eine Regel, aber eine solche Regel, welche in Form der *leges imperfectae* einzelne Ausnahmen zulässt.

10. Die Rechtspflicht blickt immer in die Zukunft. Unter Zukunft verstehen wir hier die Zukunft im Verhältnis zur Rechtsnorm, resp. im Verhältnis zur Rechtstatsache, auf deren Grundlage die Pflicht entstanden ist: das was sein soll, kann in Hinsicht zum Moment der Entstehung der Norm immer nur in der Zukunft verwirklicht werden. Einer Unterscheidung des Begriffes des subjektiven Rechtes und des Anspruches entspricht in der Literatur keine begriffliche Unterscheidung auf der Seite des verpflichteten Subjektes. Durch Rechtshandlung kann eine Pflicht entweder bedingt oder unbedingt entstehen, und zwar dadurch, dass sie die Entstehung der unbedingten Pflicht noch an weitere Tatsachen knüpft.

Der Begriff Rechtspflicht hat also drei verschiedene Bedeutungen, und zwar als objektive Pflicht,

subjektive Pflicht und

bedingte oder unbedingte Pflicht.

Die subjektive Pflicht ist im Verhältnis zur objektiven Pflicht eine Zukunftspflicht. Eine Zukunftspflicht ist weiter die unbedingte Pflicht im Verhältnis zur bedingten Pflicht. Dadurch kam es zu einem Parallelismus in der Unterscheidung des subjektiven Rechtes und des Anspruches: dem subjektiven Recht entspricht die bedingte Pflicht, dem Anspruch die unbedingte Pflicht.